

УДК657.312.2

Лебедева А. М.

Одеський інститут фінансів Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ РЕНТАБЕЛЬНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

У статті розкрито проблеми методики аналізу рентабельності діяльності підприємства. Подано пропозиції щодо її вдосконалення.

Ключові слова: рентабельність продукції, рентабельність продажу, рентабельність капіталу, вплив факторів.

Рентабельність – це відносний показник ефективності діяльності суб'єктів господарювання, який відображає відношення отриманого ефекту (прибутку) з наявними або використаними ресурсами. Показники рентабельності характеризують здатність понесених витрат (використаних ресурсів) окупитися, що є основою подальшої діяльності підприємства. Показники рентабельності більш повно, ніж прибуток, відображають результати діяльності підприємства; вони використовуються як інструменти інвестиційної, цінової політики тощо. Свідченням актуальності даної проблеми служить кількість наукових праць вітчизняних авторів [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8], присвячених дослідженню оцінки рентабельності діяльності підприємства. Слід зазначити, що серед вище згаданих авторів немає одностайної думки стосовно запропонованої ними системи показників рентабельності діяльності підприємства та окремих питань методики їх аналізу.

Метою проведених нами досліджень є вдосконалення методики аналізу рентабельності діяльності підприємства.

Для досягнення поставленої мети проаналізуємо основні з опублікованих методик та визначимо їх позитивні сторони та недоліки.

Так, колективом авторів під керівництвом професора М. Г. Чумаченка [4] для аналізу рентабельності запропоновано наступні показники:

1. Рентабельність окремих виробів – розраховується як відношення прибутку від виробу до собівартості самого виробу.

2. Рентабельність реалізованої продукції – розраховується як відношення прибутку від реалізації продукції (або чистого прибутку) до виручки від реалізації продукції.

3. Рентабельність виробництва – розраховується як відношення прибутку від реалізації до вартості основних фондів і матеріальних оборотних коштів.

На нашу думку, запропонований перелік показників рентабельності є неповним, адже він характеризує тільки ефективність виробництва і реалізації продукції. Крім того, при визначенні показника рентабельності реалізованої продукції і рентабельності виробництва застосовується термін «прибуток від реалізації». Вважаємо цей термін застарілим. Його за-

стосування було доречно до 01.01.2000 року, тобто до переходу на нову П(С)БО. Зараз у відповідності з вимогами П(С)БО 3 «Звіт про фінансові результати» його доцільно називати прибуток від основної операційної діяльності, як це і зроблено колективом авторів Одеського національного економічного університету [5]. При визначенні рентабельності виробництва застосування терміну «Основні фонди» є некоректним у зв'язку з тим, що це суперечить вимогам П(С)БО 7 «Основні засоби».

Деяко розширено перелік показників рентабельності Н. В. Тарасенко [7]. Так, запропонована автором система показників включає:

1. Рентабельність підприємства- визначається відношенням чистого прибутку до середньорічної вартості фондів.
2. Рентабельність продажу – визначається відношенням чистого прибутку до виторгу від реалізації (без ПДВ та акцизів).
3. Рентабельність окремого виробу – визначається аналогічно вище викладеній методиці [4].

Як бачимо, запропонована автором система показників рентабельності також не є повною, адже вона не дає вичерпної інформації стосовно рентабельності виробництва продукції, її продажу, інвестування коштів у господарську діяльність.

Крім того, при визначенні показника рентабельності підприємства в чисельнику бажано брати прибуток від звичайної діяльності до оподаткування, а не чистий прибуток, як це зроблено колективами авторів [2; 5].

Показники рентабельності, запропоновані Г. І. Андреевою [1], можна об'єднати в такі групи:

1. Показники, що характеризують окупність витрат виробництва та інвестиційних проектів.
2. Показники, що характеризують прибутковість продажу.
3. Показники, що характеризують прибутковість капіталу та його складових.

Рентабельність виробничої діяльності (окупність витрат) – це відношення валового прибутку (ВП) або чистого прибутку (ЧП) до суми витрат за реалізованою продукцією (Врп),

$$P = \frac{ВП}{Врп}, \text{ або } P = \frac{ЧП}{Врп} \quad (1)$$

На нашу думку, ці показники окупності витрат (1) доцільно було б доповнити показниками: рентабельності основної операційної діяльності та рентабельності операційної діяльності.

Рентабельність основної операційної діяльності доцільно визначати відношенням прибутку від основної операційної діяльності (Проод) до операційних витрат основної діяльності (Овод) [5]:

$$P_{оод} = \frac{Проод}{Овод} \times 100 \quad (2)$$

Прибуток від основної операційної діяльності (Проод) визначається на підставі даних форми 2 (ряд.050 – ряд.070 – ряд.080). Операційні витрати

основної діяльності також визначаються за формою 2 (ряд.040 + ряд.070 + ряд.080).

Рентабельність операційної діяльності визначається відношенням прибутку від операційної діяльності (ПрОД) до суми операційних витрат (ОВ) [3; 5; 6; 8]:

$$\text{Род} = \frac{\text{ПрОД}}{\text{ОВ}} \times 100 \quad (3)$$

де:

ПрОД – форма 2, рядок 100 або 105;

ОВ – операційні витрати визначаються на підставі форми 2 (ряд.040 + ряд.070 + ряд.080).

Для визначення показників рентабельності продажу автор пропонує відносити прибуток від реалізації продукції, робіт і послуг (як сказано нами вище, його доцільно називати прибутком від основної операційної діяльності) або чистий прибуток до суми отриманої виручки.

Рентабельність капіталу, у відповідності із запропонованою автором методикою, визначається відношенням валового або чистого прибутку до середньорічної вартості всього інвестованого капіталу або окремих складових: валового, позикового, основного, оборотного тощо [1].

Чітка систематизація показників рентабельності діяльності підприємства спостерігається в працях [3; 6; 8].

Так, Г. І. Кіндрацька, М. С. Білик, А. Г. Загородній [6] виділяють дві великі групи показників рентабельності:

- рентабельність продукції, яка включає в себе показники: рентабельності реалізованої продукції, рентабельності продажів;
- рентабельність капіталу (інвестицій).

Автори [6] в групі показників рентабельності продажу та реалізованої продукції виділяють показники: операційна рентабельність продукції та чиста операційна рентабельність продукції, які визначаються відповідно відношенням суми прибутку від операційної діяльності або чистого прибутку від операційної діяльності (за вирахуванням податку на прибуток від операційної діяльності) до величини чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг).

У групі показників рентабельності продукції за витратами вони виділяють показники: операційна рентабельність продукції за витратами на її виробництво та збут та чиста операційна рентабельність продукції за витратами на її виробництво та збут. Ці показники визначаються відношенням відповідно суми прибутку від операційної діяльності або суми чистого прибутку від операційної діяльності (за вирахуванням податку на прибуток від операційної діяльності) до суми витрат на виробництво та збут продукції.

У групі показників рентабельності капіталу автори виділяють:

- рентабельність активів операційну та чисту, які визначаються відношенням прибутку від операційної діяльності або відповідно чистого прибутку до середньої за період, що аналізується, вартісної оцінки активів підприємства;

- чиста рентабельність власного капіталу, яка визначається відношенням чистого прибутку до середньої за період, що аналізується, суми власного капіталу;

- чиста рентабельність довгострокових інвестицій, визначається відношенням суми чистого прибутку до середньої за період, що аналізується, суми власного капіталу довгострокових зобов'язань.

Ю. С. Цал-Цалко [8] вважає доцільним для оцінки ефективності формування поточних витрат підприємства використовувати показники валової, операційної, звичайної та загальногосподарської рентабельності.

При розрахунку кожного із цих показників відповідний прибуток співвідноситься із відповідними витратами. Так, при розрахунку валової рентабельності основної діяльності валовий прибуток співвідноситься із собівартістю реалізованої продукції; при розрахунку рентабельності операційної діяльності прибуток від операційної діяльності співставляється із сумою операційних витрат; рентабельності звичайної діяльності – прибуток від звичайної діяльності співставляється із витратами звичайної діяльності.

При розрахунку показника рентабельності господарської діяльності пропонується співвідносити прибуток від господарської діяльності або чистий прибуток до витрат господарської діяльності.

Оцінку ефективності інвестування коштів у господарську діяльність автор пропонує визначати за допомогою показників; рентабельність активів та рентабельність власного капіталу.

На відміну від інших авторів, що досліджують методичні аспекти аналізу рентабельності [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7]; Ю. С. Цал-Цалко пропонує показники рентабельності капіталу визначати відношенням не тільки чистого прибутку до середньорічної величини активів або відповідно до середньорічної величини власного капіталу, а й прибутку від господарської діяльності – до відповідної бази. При цьому прибуток від господарської діяльності пропонується визначати на підставі даних форми 2 наступним чином: (ряд. 170 (175) + ряд. 200 – ряд. 205).

Для групи показників рентабельності продажу автор пропонує для застосування показник валова рентабельність чистого доходу від основної діяльності, який розраховується відношенням валового прибутку (збитку) до чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг). Очевидним є той факт, що тільки цього показника недостатньо для оцінки рентабельності продажу.

Найбільш систематизована і повна група показників рентабельності запропонована колективом авторів під керівництвом професора Ф. Ф. Бутинця [3]. У відповідності з даною методикою всі відносні показники для аналізу ефективності діяльності поділяються на:

1. Витратні показники рентабельності, які характеризують дохідність понесених витрат. Для їх розрахунку використовуються показники валового прибутку, прибутку від операційної діяльності, прибутку від звичайної діяльності до оподаткування, загального прибутку, які співвідносяться відповідно із собівартістю реалізованої продукції, із операційними

витратами, із витратами від звичайної діяльності та витратами підприємства. Крім того, авторами пропонується використання коефіцієнтів покриття та окупності виробничих витрат.

2. Ресурсні показники рентабельності, які визначаються як відношення чистого прибутку, прибутку від звичайної діяльності до оподаткування до вартості активів (капіталу) або їх складових. Слід зазначити, що при розрахунку показників рентабельності: власного капіталу, залученого капіталу, оборотних та необоротних активів, рентабельності інвестицій (авторами названий як рентабельність перманентного капіталу) пропонується використовувати прибуток від звичайної діяльності до оподаткування, а при розрахунку рентабельності активів – чистий прибуток. Як свідчить проведене порівняння вище розглянутих методик, однастайності вчених стосовно визначення ресурсних показників рентабельності немає [2; 3; 5; 6; 8]. На нашу думку, щоб усі ресурсні показники рентабельності були порівняні між собою, при розрахунку всіх цих показників доцільно брати чистий прибуток. В групі ресурсних показників рентабельності авторами пропонується використання коефіцієнтів покриття та окупності активів та власного капіталу.

3. Дохідні показники рентабельності, які розраховуються як відношення валового прибутку, прибутку від операційної діяльності, чистого прибутку до чистого доходу від реалізації. На нашу думку, щоб мати вичерпну інформацію про рентабельність продажу підприємства, доцільно застосувати також показники: рентабельність продажу від основної операційної діяльності та рентабельність продажу від звичайної діяльності [5]. При розрахунку цих показників прибуток від основної операційної діяльності або відповідно прибуток від звичайної діяльності до оподаткування співвідноситься з чистим доходом від реалізації.

Основними завданнями аналізу рентабельності є:

- оцінка ефективності діяльності підприємства на поточний момент;
- виявлення змін рентабельності протягом певного періоду;
- визначення впливу факторів на зміну рентабельності;
- визначення резервів зростання рентабельності.

Аналіз наведених систем показників рентабельності, які використовуються у вітчизняній обліково-аналітичній практиці, свідчить про те, що в авторів немає однастайної думки з цього питання. Але ще більш проблемним є такий етап аналізу, як визначення кількісного впливу факторів на зміну рентабельності. Тому зупинимося на цьому етапі аналізу більш детально, оскільки при визначенні впливу певного комплексу факторів на зміну результативного показника, як механічної суми, без урахування їхнього взаємозв'язку, без виділення головних, визначальних факторів можна одержати їх хибний кількісний вплив.

У відповідності з класичною теорією економічного аналізу, в тому числі і вітчизняною, для визначення впливу факторів на зміну показників рентабельності доцільним є застосування прийомів ланцюгових підстановок. Використовуючи прийоми ланцюгових підстановок, потрібно дотримуватися певних правил, що визначають послідовність розрахунку:

1) в першу чергу підлягають заміні кількісні фактори, далі – структурні, в останню чергу – якісні;

2) якщо модель представлена декількома кількісними показниками, структурними або якісними показниками, послідовність підстановок визначається шляхом логічного аналізу. Тобто черговість заміни факторів залежить від оцінки того, які з них є основними, а які – похідними, які – первинні, а які – вторинні. Насамперед, аналізують вплив найбільш загального (первинного) кількісного показника.

У питанні послідовності визначення впливу факторів на зміну результативного показника думка вчених одностайна [1; 3; 4; 5; 6; 7; 8], що цілком оправдано.

Проте, коли доходить справа до визначення впливу факторів на зміну показників рентабельності, то у деяких авторів появляються розбіжності із наведеними вище загальноприйнятими теоретичними правилами.

Так при визначенні впливу факторів на зміну рентабельності виробництва авторами [3] допущено відступлення від діючих правил послідовності визначення впливу факторів: спочатку визначено вплив якісного фактора – зміна валового прибутку, а потім кількісного – зміна середньорічних залишків активів. Крім того, в класифікаційній системі авторами запропоновано при розрахунку показника рентабельності виробництва (активів) брати відношення чистого прибутку до середньорічної вартості активів. Однак при розрахунку впливу факторів на зміну рентабельності виробництва (таблиця 10,28) розглядається вплив зміни валового прибутку, а не чистого.

Порушена послідовність визначення впливу факторів [8] на зміну валової рентабельності чистого доходу – в першу чергу визначено вплив якісного фактора – зміна валового прибутку, а потім кількісного – зміна чистого доходу. При визначенні впливу факторів на зміну рентабельності активів у першу чергу визначено вплив якісного фактора – зміна чистого прибутку, а потім кількісного – зміна середньорічної вартості активів. Порушення послідовності визначення впливу факторів призводить до помилкових висновків стосовно їх кількісного впливу на зміну показників рентабельності.

Підсумки проведених досліджень дозволяють зробити висновок, що для аналізу рентабельності діяльності підприємства в цілому доцільно використовувати класифікаційну систему показників рентабельності, запропоновану колективом авторів під керівництвом професора Ф. Ф. Бутинця [3]. Однак з метою підвищення дієвості проведення аналізу рентабельності деякі з показників вважаємо доцільним усунути, а деякими – доповнити групи показників рентабельності.

Так групу витратних показників рентабельності вважаємо доцільним доповнити показником рентабельності основної операційної діяльності, який розраховується як відношення прибутку від основної операційної діяльності до операційних витрат основної діяльності (формула розрахунку 2). Це зумовлено тим, що саме рентабельність основної операційної діяльності характеризує ефективність виробництва та реалізації продукції,

яка є основною метою створення підприємства.

Коефіцієнт окупності виробничих витрат, на нашу думку, з цієї групи показників можна упустити, оскільки він є оберненим до коефіцієнта покриття виробничих витрат.

Вважаємо доцільним внести наступні зміни до групи ресурсних показників рентабельності, запропонованих колективом авторів [3]:

1. Рентабельність виробництва визначати відношенням прибутку від звичайної діяльності до оподаткування до середньорічної вартості основних засобів основного виду діяльності та матеріальних оборотних коштів [2; 5].

2. Рентабельність перманентного капіталу, як у більшості авторів, називати рентабельністю інвестицій.

3. Коефіцієнти покриття та оборотності активів із цієї групи показників усунути, оскільки їх застосування більш доцільне для аналізу ефективності використання оборотних коштів.

Групу дохідних показників рентабельності вважаємо доцільним доповнити показниками рентабельності продажу від основної операційної діяльності та рентабельності продажу від звичайної діяльності [5]. Формули для розрахунку цих показників викладені вище.

При визначенні впливу факторів на зміну показників рентабельності додержуватися загальноприйнятих теоретичних правил послідовності визначення впливу факторів [1; 3; 4; 5; 6; 7; 8], адже порушення послідовності призводить до помилкових висновків стосовно їх кількісного впливу на зміну показників рентабельності.

Узагальнюючи вищевикладене, можна стверджувати, що впровадження запропонованих пропозицій стосовно вдосконалення методики аналізу рентабельності діяльності підприємства дасть можливість одержати вичерпну інформацію про ефективність діяльності підприємства, підвищити дієвість аналізу.

Список літератури:

1. Андреева Г. І. Економічний аналіз : навчально-методичний посібник. – К., «Знання», 2008.
2. Білик М. Д., Павловська О. В., Притуляк Н. М., Невмержицька Н. Ю. Фінансовий аналіз : навчальний посібник. – К. : КНЕУ, 2009.
3. Економічний аналіз : навчальний посібник / За ред. д. е. н., проф. Ф. Ф. Бутинця. – Житомир : ПП «Рута», 2003.
4. Економічний аналіз : навчальний посібник / За ред. акад. НАН України проф. М. Г. Чумаченка. – К. : КНЕУ, 2001.
5. Економічний аналіз : збірник практичних завдань : навчальний посібник / За ред. професорів О. П. Крижановської, А. В. Сосновського. – Одеса, 2003.
6. Кіндрацька Г. І., Білик М. С., Загородній А. Г. Економічний аналіз : підручник. – К., «Знання», 2008.
7. Тарасенко Н. В. Економічний аналіз : навчальний посібник. – Львів, «Новий світ – 2000», 2004.
8. Цал-Цалко Ю. С. Фінансовий аналіз : підручник. – К., «ЦУЛ», 2008.

Лебедева А. Н.

Одесский институт финансов Украинского государственного университета финансов и международной торговли

**МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АНАЛИЗА РЕНТАБЕЛЬНОСТИ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ**

Резюме

В статье раскрыты проблемы методики анализа рентабельности деятельности предприятия. Поданы предложения по ее усовершенствованию.

Ключевые слова: рентабельность продукции, рентабельность продажи, рентабельность капитала, влияние факторов.

Lebedeva A. N.

Odessa Institute of Finance Ukrainian National university Of Finance and International Trade

**METHODICAL ASPECTS OF THE ANALYSIS OF PROFITABILITY
ACTIVITY OF THE ENTERPRISE**

Summary

In this article the problems of methods of the analysis of profitability activity of the enterprise are disclosed. The article consists of offers about its improvement.

Key words: the profitability of produce, the profitability of sale, the profitability of capital, the influence of factors.